

Анотації

У статті розглядається найменш досліджений у цивільному процесі принцип забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішення суду. Зазначається, що цей принцип заслуговує детального дослідження, оскільки його реалізація в нормах цивільного процесуального права має певні недоліки, що утруднює практику правозастосування. Вказується, що ефективність судового захисту прямо залежить від можливості повторного перегляду справи іншим складом суду, а також контролю за додержанням вимог закону під час ухвалення рішення з боку вищих судів.

В статье рассматривается наименее исследованный в гражданском процессе принцип обеспечения апелляционного и кассационного обжалования решения суда. Указывается, что данный принцип заслуживает детального исследования, поскольку его реализация в нормах гражданского процессуального права имеет свои недостатки, что и затрудняет практику правоприменения. Констатируется, что эффективность судебной защиты напрямую зависит от возможности пересмотра дела иным составом суда, а также контроля за соблюдением требований закона во время постановления решения со стороны высшего суда.

In the article principle of maintenance of the appeal and cassation appeal of the decision of court less investigated in civil process is considered. It is underlined, that the given principle deserves detailed research as its realisation in norms of a civil procedural right has the lacks, as complicates practice of legal usage. It is ascertained, that efficiency of judicial protection directly depends on possibility of revision of business by other structure of court, and also the control over observance of requirements of the law during the decision of the decision from the higher court.

УДК 347.921

Л. В. САПЕЙКО,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У СПРАВІ

Чітке законодавче визначення обов'язків учасників цивільного процесу має вагомое значення як для осіб, що захищають свої права та інтереси в суді, так і для самого суду, оскільки відповідне правове регулювання є підґрунтям правильної побудови цивільних процесуальних правовідносин. В юридичній літературі даній проблемі не приділено належної уваги і розглядається вона лише в рамках дослідження інших інститутів цивільного процесуального права. Деякі аспекти питання щодо обов'язків учасників цивільного процесу висвітлювалися в роботах М. Штефана, В. Кройтора, Т. Тертичного,

Д. Луспеника, А. Солдатенко, С. Іванової та ін. Однак, на наш погляд, у законодавстві існують певні прогалини стосовно обов'язків суб'єктів процесу, які потребують відповідного усунення.

Загальну нормативну фіксацію права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, отримали в ст. 27 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), а також у ст. 31 ЦПК, що визначає процесуальні права та обов'язки сторін. У зазначених нормах міститься детальний перелік прав, якими наділяються зацікавлені особи в цивільному процесі, однак щодо обов'язків законодавець застосував спро-

щений підхід. Так, у частині 2 ст. 27 ЦПК України зазначено, що особи, які беруть участь у справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог та заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази або повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання. А за частиною 3 ст. 27 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Тобто у даній статті конкретизований лише один обов'язок – обов'язок щодо подання доказів або повідомлення про них. Всі інші обов'язки учасників процесу мають розрізнений характер і визначити їх можна тільки після всебічного ознайомлення з ЦПК України, що досить складно зробити без відповідних правових знань, тому нерідко зацікавлені особи звертаються за правовою допомогою, хоча, зважаючи на важливість цього питання в законодавстві, мав би бути вироблений чіткий підхід до цієї проблеми. Не покращує ситуації і ст. 31 ЦПК, де також лишають поза увагою законодавця обов'язки сторін, але зазначається, що сторони мають рівні процесуальні права і обов'язки.

Загальне правило про те, що зацікавлені особи зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, дає підстави вважати, що оцінювати добросовісність поведінки того чи іншого учасника процесу має суд. При цьому яких-небудь об'єктивних критеріїв, що мають покладатися в основу такого оцінювання, передбачено не було. Тому суд має діяти за внутрішнім переконанням. Але як, наприклад, визначити, чи добросовісно особа здійснювала своє право задавати питання іншим учасникам процесу або користуватися правовою допомогою? Де та межа, за якою право перетворюється на обов'язок, і взагалі, чи має право на існування подібна правова конструкція? Ці питання, як уявляється, є риторичними.

У юридичній літературі зазначається, що в тих випадках, коли сторони недобро-

совісно використовують свої права або надмірно затягують процес, створюючи перешкоди нормальному перебігу процесу та здійсненню правосуддя у конкретному спорі, суд повинен припинити подібні дії, застосовуючи санкції, передбачені законом [1, с. 121]. Даний підхід є актуальним для цивільного процесуального законодавства Російської Федерації, де передбачено, що зі сторони, яка недобросовісно заявила безпідставний позов або систематично протидіяла правильному та своєчасному розгляду і вирішенню справи, суд може стягнути на користь іншої сторони компенсацію за фактичну втрату часу. Розмір компенсації визначається судом в розумних межах та з урахуванням конкретних обставин (ст. 99 ЦПК РФ). У цивільному процесуальному законодавстві України така норма відсутня. Але наведений приклад дозволяє стверджувати, що певний процесуальний обов'язок завжди має бути підкріплений санкцією, що застосовується в разі ухилення від виконання законодавчого припису. Якщо законодавством не передбачена відповідальність особи за невиконання обов'язку, то навряд чи можна говорити, що обов'язок взагалі існує. Разом із тим, санкції, що можуть застосовуватися в цивільному процесі, не завжди повинні мати характер матеріальних втрат для особи, яка не виконала обов'язок, а можуть полягати в настанні небажаних для цієї особи наслідків. Розглянемо дане питання нижче.

З метою заповнення прогалін у законодавстві вважаємо за доцільне передбачити в загальній нормі, а саме в ст. 27 ЦПК України, основні обов'язки осіб, що беруть участь у справі, з подальшою їх конкретизацією в спеціальних нормах, як це зроблено стосовно прав зазначених осіб.

Головним обов'язком учасників процесу, безумовно, є передбачений в ч. 2 ст. 27 ЦПК України обов'язок осіб, які беруть участь у справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень подати усі наявні у них докази чи повідомити про них суд до або під час по-

переднього судового засідання. Крім цього, в ч. 3 ст. 10 ЦПК України зазначено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. У зв'язку з цим слушною є позиція А. Солдатенка, який вважає, що прагнення учасника процесу переконати орган правосуддя в справжності своїх вимог або заперечень має свої особливості. Спрямовуючи зусилля на відновлення порушеного права чи на захист від незаконних домагань на охоронюваний законом інтерес, сторона зобов'язана довести достовірні факти, які є необхідними та достатніми для переконання суду в правдивості саме її тверджень, а не всіх обставин, що стосуються предмета спору. Ніякого обов'язку сторони або її представника відтворити в суді всі обставини спору, зокрема, небажані для позитивного завершення процесу, учасник справи не несе [2]. Відповідно кожен учасник процесу повинен довести тільки ті факти, які свідчать на його користь.

Але поряд із цим існує правова колізія, яка полягає в тому, що в ч. 1 ст. 27 ЦПК України подання доказів визначено як право зацікавлених осіб. Виходячи з логіки законодавця, можна констатувати, що для учасників позовного провадження подання доказів є обов'язком, а для осіб, які беруть участь у справах наказного та окремого провадження, – правом. Однак чому друга група осіб опинилася в більш привілейованому становищі, ніж перша? Дійсно, наказне та окреме провадження мають свої особливості, пов'язані з відсутністю спору про право та обмеженою дією принципу змагальності. Але це не означає, що такі справи можуть розглядатися без відповідного доказового забезпечення. Надавши право зацікавленим особам подавати докази в таких справах, законодавець тим самим звільнив їх від необхідності виявляти активність у формуванні доказового матеріалу для швидкого та правильного закінчення процесу і поклав цей обов'язок на суд. Можна погодитися, що в справах окремого провадження заявнику

інколи проблематично або взагалі неможливо самостійно зібрати та подати потрібні докази, зокрема, в справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи у зв'язку з психічним розладом або про визнання фізичної особи недієздатною, оскільки головним доказом у цих випадках висновок судово-психіатричної експертизи. Стосовно ж інших справ окремого провадження, то підстав звільняти заявників від обов'язку подавати в них докази немає. Якщо ж поданих доказів суду буде недостатньо для з'ясування обставин справи, він може з власної ініціативи витребувати необхідні докази (ч. 2 ст. 235 ЦПК України).

Аналіз розділу II «Наказне провадження» дає підстави стверджувати, що в кожній категорії справ наказного провадження зацікавлені особи мають подати беззаперечні докази, які дозволять суду прийняти законне рішення (наказ) у справі, зважаючи на те, що видача судового наказу відбувається без судового засідання і виклику стягувача та боржника для заслуховування їх пояснень. В іншому разі суд відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу.

Виходячи з вищевикладеного, необхідно внести зміни до ст. 27 ЦПК України у вигляді виключення з ч. 1 ст. 27 права осіб, які беруть участь у справі, подавати докази і включення до ч. 2 цієї ж статті обов'язку зазначених осіб подавати докази або повідомляти про них суд незалежно від того, до якого виду провадження віднесена справа, за винятком справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи у зв'язку з психічним розладом та визнання фізичної особи недієздатною.

У разі неподання доказів у справі для учасників процесу настають негативні наслідки як процесуального, так і матеріального характеру. Якщо необхідні докази не були подані позивачем, то суд відмовляє в позові, що позначається на матеріальних інтересах цієї особи, з приводу яких вона зверталася до суду. Крім того, судові витрати позивача не підлягають відшкоду-

ванню. Такі ж наслідки настають і для третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, але ігнорують вимоги закону про необхідність подання доказів. Подібним чином вирішується дане питання і стосовно справ наказного та окремого провадження. Для відповідача відсутність або недостатність доказів, що могли б підтвердити його заперечення проти позову, означає програш справи та зазвичай пов'язані з цим матеріальні втрати, в тому числі і щодо відшкодування позивачеві судових витрат. Для всіх інших осіб, що беруть участь у справі, також можуть наставати небажані наслідки, спричинені неподанням доказів, але ці наслідки не мають такого виразного характеру.

Обов'язком осіб, які звертаються до суду, і тих, які вже набули відповідного процесуального статусу, є правильне складення визначених документів (позов, заява, скарга), що мають викликати позитивну для зацікавленої особи реакцію суду. Кожен документ, що подається у справі, повинен відповідати встановленим для нього в законі формі, змісту та додатковим вимогам. До додаткових вимог належать: подання копій заяв (скарг) та всіх інших документів, що додаються до них; подання документів, що підтверджують сплату судового збору та оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи (крім випадків, коли сплата таких витрат не передбачена законом); надання довіреності або іншого документу, що підтверджує повноваження представника, якщо заява (скарга) подається не особисто зацікавленою особою. Недодержання цих законодавчих приписів тягне за собою залишення заяви (скарги) без руху, про що суд має повідомити зацікавлену особу та надати їй строк для усунення допущених недоліків. Якщо недоліки у визначений термін не були ліквідовані, заява (скарга) вважається не поданою і повертається особі, що її подала (ст. 121 ЦПК України). Такі наслідки для особи є небажаними, оскільки відсувають у часі момент захисту порушеного права або ін-

тересу. Але це дає можливість дисциплінувати потенціальних та реальних учасників процесу і забезпечує рівність всіх осіб перед законом та судом.

Особи, які можуть брати участь у справі, зобов'язані нести судові витрати, крім випадків, коли їх звільнено від оплати таких витрат. Згідно зі статтею 79 ЦПК України, судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. До другої групи належать: витрати на інформаційно-технічне забезпечення; витрати на правову допомогу; витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду; витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз; витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи. В разі, коли особою не були сплачені судовий збір або витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи на момент подання заяви (скарги), то для неї настають наслідки, про які було зазначено вище. Якщо ж суд, враховуючи майновий стан особи, своєю ухвалою відстрочив або розстрочив сплату зазначених витрат на визначений строк, але учасник процесу у встановлений термін не виконав цього обов'язку, заява (скарга) залишається без розгляду. Судові витрати можуть бути стягнуті за судовим рішенням, тобто в примусовому порядку, коли оплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення рішення. При цьому, як впливає з аналізу норм законодавства, особа, щодо якої суд застосовував відстрочення чи розстрочення сплати судових витрат, буде зобов'язана їх оплатити тільки у разі програшу процесу. Якщо ж ця особа виграє справу, то витрати, які не були нею сплачені, мають бути стягнуті з іншої сторони, але це стосується тільки справ позовного провадження. У справах наказного та окремого провадження, враховуючи їх специфіку, такий підхід є неприйнятним. При частковому задоволенні

позовних вимог судові витрати присуджуються кожній зі сторін пропорційно до задоволеної та відхиленої частини позовних вимог.

До обов'язків осіб, які беруть участь у справі, належать повідомлення суду про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи. На підставі ч. 1 ст. 77 ЦПК України, у разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження судова повістка надсилається на останню відому судові адресу і вважається доставленою, навіть якщо особа за цією адресою більше не проживає або не знаходиться. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 77 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані повідомляти суд про причини неявки у судове засідання. У разі неповідомлення суду про причини неявки вважається, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, не з'явилися в судове засідання без поважних причин. Неповідомлення суду такої інформації тягне для учасників процесу певні несприятливі наслідки, які проявляються в тому, що зацікавлена особа не може повною мірою захистити свої права та інтереси, оскільки є відсутньою в судовому засіданні. Незважаючи на те, що учасники процесу, як правило, заздалегідь подають відповідні докази у справі на підтвердження їх позиції (до або під час попереднього судового засідання), їх неявка в судове засідання може призвести до неможливості дослідження таких доказів за їх відсутності. Так, перша неявка позивача або ж третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору в судове засідання з причин, визначених у ст. 77 ЦПК України, тягне за собою відкладення розгляду справи. У разі повторної неявки в судове засідання когось із зазначених осіб, якщо від такої особи не надійшла заява про розгляд справи за її відсутності, суд залишає заяву без розгляду (ч. 3 ст. 169 ЦПК). Однак, у даному випадку слід враховувати, що позивач та третя особа із самостійними вимогами на предмет спору

хоча і виступають в одному процесі, але діють у ньому самостійно та незалежно один від одного. Тому при повторній неявці позивача в судове засідання його позов залишається без розгляду, а позов третьої особи, яка з'явилася до суду, розглядається на загальних підставах. І навпаки, якщо в судовому засіданні вдруге відсутня третя особа, це не тягне для позивача негативних наслідків і суд зобов'язаний розглянути його позовні вимоги.

Вимоги закону щодо залишення заяви без розгляду в разі неявки в судове засідання заявника правильно було б застосовувати і в справах окремого провадження. Частина 3 ст. 235 ЦПК України передбачає, що справи окремого провадження розглядаються судом із додержанням загальних правил, установлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Але ж норма ч. 3 ст. 169 ЦПК чітко визначає порядок залишення заяви без розгляду тільки стосовно позивача, тому слід було б конкретизувати дане положення, зазначивши в ньому і такого суб'єкта, як заявник у справі окремого провадження.

Якщо суд не має відомостей про причину неявки відповідача в судове засідання, враховуючи правила ст. 77 ЦПК України, він вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення). Разом із тим, мова не йде про безумовний програш справи відповідачем. Як було вказано раніше, відповідач міг подати необхідні докази на попередньому судовому засіданні, тому суд повинен дослідити всі надані докази у справі, і якщо докази з боку відповідача будуть більш переконливими, винести рішення на його користь, тобто про відмову в задоволенні позову. Однак відсутність відповідача на судовому засіданні позбавляє його можливості вчасно та адекватно реагувати на доводи позивача та інших осіб, які беруть участь у справі, що послаблює його позицію навіть за наявності наданих ним доказів, а також не дає змоги використати один із найголовніших доказів у ци-

вільній справі – пояснення сторін, допитаних як свідків про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Учасники цивільного процесу зобов'язані додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку і без заперечно підкорятися розпорядженням головуєчого. У разі невиконання даного обов'язку до порушників застосовуються відповідні процесуальні санкції. За статтею 92 ЦПК України, до учасників цивільного процесу за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуєчого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання.

У зв'язку з розглядуваною проблемою визначення обов'язків учасників процесу окремої уваги заслуговує процедура відводу судді, секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача. Згідно з частиною 2 ст. 23 та ч. 1 ст. 27 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, мають право заявляти відводи судді або іншим вищезазначеним особам, якщо для цього є законні підстави та якщо ними не заявлено самовідвід. Відповідно зацікавлені особи на свій розсуд вирішують питання про доцільність подання заяви стосовно відводу певного суб'єкта цивільного процесу. Якщо учасник процесу має інформацію про наявність підстав, які позбавляють конкретного суб'єкта можливості здійснювати правосуддя у справі або сприяти йому, але цей суб'єкт із тих чи інших міркувань влаштовує зацікавлену особу, то такі відомості приховуються і відвід не заявляється. При цьому не можна говорити, що учасник процесу діє за межами правового поля, оскільки від нього самого залежить, як розпорядитися своїм правом. Проте, враховуючи завдання

цивільного судочинства, слід змінити підхід до вирішення даної проблеми. З метою запобігання винесенню незаконних рішень у зв'язку з участю в процесі особи, яка підлягала відводу, але жоден з учасників процесу не заявив про це, слід передбачити в ЦПК України, що за наявності правових підстав подання заяви про відвід судді або іншої особи, яка сприяє здійсненню правосуддя, є обов'язком учасників процесу. Невиконання цього обов'язку повинно потягти скасування судового рішення вищестоящою судовою інстанцією.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що обов'язки осіб, які беруть участь у справі, мають бути систематизовані в загальній нормі ч. 2 ст. 27 ЦПК України з подальшою їх конкретизацією в спеціальних нормах цього Кодексу. До обов'язків учасників процесу мають бути віднесені: обов'язок осіб, які беруть участь у справі, подавати докази або повідомляти про них суд незалежно від того, до якого виду провадження віднесена справа, за винятком справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи у зв'язку з психічним розладом та визнання фізичної особи недієздатною; обов'язок правильного складення документів, що подаються до суду; обов'язок нести судові витрати у справі; обов'язок повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи та про причини неявки в судові засідання; обов'язок додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку і беззаперечно підкорятися розпорядженням головуєчого; обов'язок заявити відвід судді або іншому учаснику, що сприяє здійсненню правосуддя, при наявності для цього юридичних підстав.

Література

1. Гражданский процесс : учеб. / [под ред. М. К. Треушникова]. – М. : ООО «Городец-издат», 2003. – 720 с.
2. Солдатенко А. Состязательность в гражданском процессе / А. Солдатенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yurpractika.com/article.php?id=10005299>.

Надійшла до редколегії 28.03.2009

Анотації

У статті досліджується проблема визначення обов'язків осіб, які беруть участь у цивільній справі. На підставі аналізу норм законодавства уточнюється коло основних обов'язків учасників процесу та визначаються правові наслідки невиконання цих обов'язків. Обґрунтовується необхідність віднесення до обов'язків учасників процесу подання відводу судді або особі, що сприяє здійсненню правосуддя, у випадках, передбачених законом.

В статье исследуется проблема определения обязанностей лиц, которые принимают участие в гражданском деле. На основании анализа норм законодательства уточняется круг основных обязанностей участников процесса и определяются правовые последствия невыполнения этих обязанностей. Обосновывается необходимость отнесения к обязанностям участников процесса заявления отвода судье или лицу, которое содействует осуществлению правосудия, в случаях, предусмотренных законом.

In the article is probed problem of decision of duties of persons which take part on civil case. On the basis of analysis of norms of legislation basic duties of participants of process is specified, and the law consequences of non-fulfillment of these duties are determined. A necessity is grounded of attributing to the duties of participants of process of statement of taking a judge or person which assists realization of justice, in the cases determined by a law.

УДК 347.624

Л. Ю. КОВТУНОВА,

здобувач

*Навчально-науковий інститут права, економіки та соціології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

АНУЛЮВАННЯ АКТОВОГО ЗАПИСУ ПРО НЕДІЙСНИЙ ШЛЮБ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

Форми захисту суб'єктивних сімейних прав громадян визначаються підвідомчістю тим чи іншим державним органам, які мають юрисдикційні повноваження. Дослідження підвідомчості справ про недійсність шлюбу дозволяє визначити межі правового захисту як прав осіб, що уклали шлюб із порушенням умов чинного законодавства, так і інших осіб, права яких були порушені внаслідок укладення такого шлюбу.

На сьогодні співвідношення між адміністративною та судовою підвідомчістю сімейних справ у Сімейному кодексі (далі – СК) України змінилося. В той час як Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР 1926 р. та Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р. передбачали виключно судовий порядок визнання шлюбу недійсним, СК України у певних випадках передбачає

анулювання запису про шлюб органами РАЦС без розгляду справи у суді.

Причиною появи у сімейному законодавстві України адміністративної підвідомчості справ про недійсність шлюбу стало впровадження у СК України «теорії поділу правових актів, укладених (вчинених) з порушенням вимог закону на абсолютно недійсні (нікчемні) та відносно недійсні (оспорювані), яка відображена у ст. 215 ЦК України стосовно правочинів [1, с. 99].

Метою даної статті є аналіз порядку анулювання актового запису про недійсний шлюб у випадках, передбачених ст. 39 СК України, та доведення необхідності віднесення виключно до судової підвідомчості справ про визнання шлюбу недійсним.

Підвідомчість сімейних справ визначається за допомогою різних критеріїв, за якими сімейні справи розподіляються між судовими та адміністративними органами.